

LECTIO PRAECURSORIA

Tiina Harjumaa

Menetetty ja läsnä oleva Petsamo. Menneisyyden tulkitseminen ja historian rakentuminen petsamolaisessa muistiyhteisössä

Kulttuurihistoria on sekä tieteenalana että oppiaineena kiinnostunut menneisyyden läsnäolosta. Menneisyys ei katoa tuhkana tuuleen sitä mukaa kun sekunnit ja tunnit, vuodet ja vuosisadat menevät eteenpäin. Kulttuurihistorian yksi keskeisistä tehtävistä on pyrkiä tekemään menneisyyttä näkyväksi ja ymmärrettäväksi, tuoda erilaisia ajan tasoja ja niiden vuoropuhelua esiin. Menneisyys jättää meihin jäljen ja puhuu meille, jos vain osaamme kuunnella.

Olen tänään tarkastettavassa väitöskirjassani tarkastellut niitä erilaisia tapoja, joina Suomelle vuosina 1920–1944 kuulunut Petsamon alue on edelleen läsnä. Kun Petsamo luovutettiin Neuvostoliitolle Moskovan välirauhassa, noin 5 500 petsamolaista menetti kotiseutunsa pysyvästi.

Petsamolaista muistitietoa voi löytää hyvin erilaisista lähteistä. Olen tarkastellut millainen kuva Petsamosta, petsamolaisuudesta ja siirtolaisuudesta piirtyy, kun perehtyy muun muassa haastatteluihin ja kirjallisiin julkaisuihin. Joku voi pohtia miksi: miksi tutkia Petsamoa ja miksi tutkia muistitietoa?

Syitä tutkimukseni alkamiselle on lukuisia. Yksi on oma mielenkiintoni Petsamoa kohtaan,

toinen on se, että petsamolaiset itse kokevat, että tutkimusta tarvitaan. Suomalaisessa kansa- ja yhteiskunnassa on nimittäin omaksuttu yleiskuva, jonka mukaan pieni Suomi taisteli sinnikkäästi ylivoimaista Neuvostoliittoa vastaan talvi- ja jatkosodassa, asutti sodan jälkeen noin 420 000 evakkoa, jälleenrakensi ripeästi uuden uljaan, modernin rakennuskannan, maksoi kunniakkaasti

Kuva 1 Kuvassa vastaväittäjä Kaisa Vehkalhti, väittelijä Tiina Harjumaa ja keustos Marja Tuominen. Kuva: Tapio Nykänen

sotavelkansa ja lopulta suuntasi katse kirkkaana kohti länttä, suuntana omnipotenssi tulevaisuus, kehitys ja hyvinvointiyhteiskunta.

Tälle yleiskuvalle, tarinalle, on ollut tarvetta, koska sen avulla on rakennettu myös yhtenäistä sodanjälkeistä kansakuntaa. On sanomattakin selvää, että yleiskuvan alla, rajoilla ja ulkopuolella on lukuisia muita kokemuksia ja kertomuksia.

Petsamolaiset ovat omakohtaisesti kokeneet ja pitäneet esillä samaa huomiota, jota ohjaajani, kulttuurihistorian professori Marja Tuominen on käsitellyt eri yhteyksissä. Sen, että sana evakko on pitkään ollut julkisessa – ja myös akateemisessa – keskustelussa synonyymi Karjalan evakoille. Tällöin ei oteta huomioon sitä, että Karjalan evakkojen lisäksi noin 170 000 lappilaista evakuoitiin muualle Suomeen ja Ruotsiin. Se ei huomioi sitä, että Petsamon, Salla–Kuusamon ja Suomenlahden ulkosaarien evakot menettivät kotiseutunsa pysyvästi. Se ei huomioi myöskään sitä, että Hangon ja Porkkalan väestö evakuoitiin, kun alueet vuokrattiin Neuvostoliitolle rauhannehtojen mukaan.

Tähän on onneksi ollut havaittavissa muutosta viime vuosina. Esimerkiksi Lappi, Lapin sota ja Petsamo ovat alkaneet kiinnostaa kirjailijoita ja suurta yleisöä ja tiedossani on myös uusia, käynnissä olevia tutkimuksia ja käynnistyviä tutkimushankkeita.

Petsamon ja petsamolaisten tutkiminen auttaa tarkastelemaan Suomen historiaa laajemmasta näkökulmasta. Petsamon menneisyyteen perehtyminen auttaa ymmärtämään, että Suomen sota- ja evakkohistoria on muutakin kuin talvi- ja jatkosodan ja karjalaisten historiaa. Tällä tavalla ymmärryksemme ja kansallinen tarina niin kutsutuista Suomen kohtalonvuosista laajenee.

Entä miksi tutkia muistitietoa – eikö se ole ajan kultaamaa ja epäluotettavaa tietoa menneestä?

Muistitiedoksi kutsutaan menneisyydestä kertovaa tietoa, joka pohjautuu muistiin. Muistitietotutkimuksessa puolestaan tutkitaan tätä muistiin pohjautuvaa tietoa. Suomessa on tehty muistitietoon pohjautuvaa tutkimusta jo 1800-luvun lopulta. Vuonna 1831 perustettu Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on puolestaan kerännyt ja arkistoinut kansanrunoutta, perinnettä ja muistitietoa jopa kansainvälisesti tarkasteltuna kunnioitettavat määrät. Suomessa on siis pitkä perinne ja ymmärrys muistitiedon luonteesta.

Suomeen saapui 1970- ja 1980-luvulla anglosaksinen *oral history* -tutkimussuuntaus. Se painottaa muistitiedon suullisuutta, käytännössä siis haastatteluja ja muita suullisia kertomuksia. Suomessa on kuitenkin aina nähty muistitiedon luonne laajempaan kokonaisuuteen – tämä näkyy myös lähdeaineiston luonteessa. Myös erilaiset kirjoitukset ja muut menneisyyden jäljet voivat kantaa mukanaan muistinvaraista tietoa. Ulkomailta tullut *oral history* -suuntaus on kuitenkin vaikuttanut suuresti myös Suomessa tehtyyn tutkimukseen, koska sen parissa on käyty laajaa keskustelua muistitiedon erityisyydestä, luonteesta ja tutkimuksesta.

Muistitiedon luotettavuudesta on käyty keskustelua pitkään. Kriittiset keskustelijat huomauttavat, että ihmisen muisti on epäluotettava eikä sen perusteella voi saada varmaa, objektiivista faktatietoa menneestä. Varman tiedon saaminen menneestä ei ole kuitenkaan muistitietotutkimuksen tarkoitus tai päämäärä.

Muistitietotutkimuksen lähtökohtiin kuuluu ajatus siitä, että ihmisten muistot ovat muistelijansa mukaisia, subjektiivisia kertomuksia menneestä. Muistitietotutkimus tunnistaa ja hyväksyy sen, että muistot ja niitä koskevat kertomukset voivat olla ajan kultaamia, ajan mustaamia ja kaikkea siltä väliltä. Olennaista on pohtia, miksi muistot ovat sellaisia kuin ne ovat, miksi niistä kerrotaan kuin niistä kerrotaan ja miksi niitä edelleen kerrotaan. Tällä tavalla on mahdollista päästä merkitysten äärelle eli pohtia mitä menneisyys meille merkitsee.

Muistitietoon perehtyminen auttaa siis ymmärtämään miten ihmiset merkityksellistävät asioita. Se auttaa myös ymmärtämään, kuinka monenlaisia näkökulmia ja kokemuksia ihmisillä on samaan aiheeseen ja tapahtumaan liittyen.

Läpikäymääni petsamolaiseen muistitietoon perehtyminen auttaa havaitsemaan, ettei Petsamon ja petsamolaistenkaan menneisyys ole vain sota- ja evakkohistoriaa. Vuosisatojen takaiset tapahtumat ja niistä kertovat tarinat ovat kulkeutuneet suullisena ja kirjallisena tähän päivään. Petsamolaisessa muistitiedossa on esimerkiksi vahvasti esillä Petsamoon suuntautunut uudisasutus suurina nälkävuosina 1860-luvulla. Noina koettelevina vuosina ihmiset unelmoivat Jäämeren kalarikkaista vesistä ja elinmahdollisuuksista.

Moni suuntasi Petsamoon ja opetteli siellä elämisen ehdot ankaran luonnon keskellä. Siellä he kohtasivat alueen alkuperäisväestöä – saamelaisia ja eritoten kolttasaamelaisia – sekä Petsamon ortodoksisen luostarin väestöä. Alueella eli, asui ja liikkui myös karjalaisia, venäläisiä, norjalaisia, ruotsalaisia ja komi-syrjäänejä. Myöhempinä vuosina alueelle saapui muun muassa turisteja, merimiehiä ja sotilaita eri puolilta maailmaa. Petsamo muistetaan vilkkaana, värikkäänä, eloisana ja koettelevana seutuna.

Vielä kauemmas muistitieto kantautuu esimerkiksi alkuperäiskansan saamelaisten joikuina, kolttasaamelaisten leuddeina ja tarinoina väkivaltaisista vainolaisista ja sisseistä. He pakottivat kohtaamansa saamelaisen oppaakseen johdattamaan heidät veritöihin muiden saamelaisten luo. Tämä tiennäyttäjätarinaperinne kertoo, kuinka ovela opas onnistuu pelastamaan muut saamelaiset johdattamalla häntä seuranneen joukon surmaansa, esimerkiksi kohti syvää railoa, kohisevaa koskea tai jyrkkää kallionkielekettä.

Vuosisatojen taakse ulottuu myös Pyhittäjä Trifon Petsamolaiseen liittyvä pyhä perimätieto. Hän levitti 1500-luvulla ortodoksisia uskontoa Petsamoon kolttasaamelaisten parissa ja rakennutti Petsamon ortodoksisen luostarin. Hänen kerrotaan ennustaneen kuolinvuoteellaan luostaria kohtaavan tuhon, joka tapahtui jouluna 1589. Tuolloin luostari ryöstettiin, poltettiin ja luostarin munkit ja muut asukkaat surmattiin. Yli neljänsadan vuoden takaiset tapahtumat ovat perinteessä ja muistitiedossa edelleen läsnä. Joulukuun 15. päivänä ortodoksisessa kirkossa vietetään Pyhittäjä Trifonin ja Petsamon marttyyrien muistojuhlaa. Tänäpäin, joulukuun 11. päivänä Tervolan kunnassa, Varejoen kylässä on vietetty Pyhittäjä Trifon Petsamolaisen muistolle rakennetun rukoushuoneen eli tsasounan vuosijuhlaa.

Alueen ja sen ihmisten menneisyys kytkeytyy osaksi lukuisia muitakin asiayhteyksiä. Lähdeaineistoon perehtyminen on avannut silmäni sille, että Petsamon menneisyys on laajemmin tarkasteluna myös monikulttuurisuuden, liikkeellä olon, väestönsiirtojen ja muuttoliikkeiden historiaa.

Sota- ja evakkovuodet ovat kuitenkin keskeisessä osassa petsamolaista muistitietoa. Tuo murroskausi määrittää pitkälti sen, millaisena sitä edeltänyt aika ja sitä seuranneet vuosikymmenet näyttäytyvät. Mennyt Petsamo muistetaan yhteisöllisenä elinympäristönä ja luonnollisena olotilana, joskin ankarana luonnonolosuhteidensa puolesta. Meri ja luonto olivat armottomia – sieltä sai elannon mutta ne saattoivat viedä myös hengen.

Sodanjälkeinen elämä uusilla asutusalueilla puolestaan näyttäytyy ankeana ja koettelevana – joskin toivorikkaana ja rauhanajan – ajanjaksona, jolloin uusi elämä piti aloittaa juurettomana ja puutteellisissa oloissa. Jälleenrakennusvuosina ja sodanjälkeisinä vuosikymmeninä petsamolaiset ovat tehneet aktiivista työtä työstääkseen menneisyyttään ja pitääkseen sitä esillä.

Tämä edellä esittämäni kuvaus petsamolaisten muistitiedon luonteesta ja keskeisistä teemoista on toki yleistys. Se on eräänlainen yleiskuva, jota edellä kritisoin Suomen sota- ja evakkohistoriaa koskien. Petsamolainen muistitieto on todella monimuotoista ja vivahteikasta ja olen pyrkinyt tuomaan sen eri puolia esille väitöskirjassani. Kokonaisuus ja yksityiskohdat käyvät siinä jatkuvaa vuoropuhelua.

Yleiskuville ja tiivistetyille kuvauksille historiasta on kuitenkin tarvetta. Emme voi hallita, tietää ja muistaa kaikesta kaikkea. Perustiedot antavat meille eräänlaisen kartan, jonka avulla voimme hahmottaa mistä on kyse. Perustietojen turvin voimme tarkastella mitä yksityiskohtat meille kertovat.

Süs – ymmärtääksemme yksityiskohtia, meidän tulee olla tietoisia kokonaisuudesta. Jotta osaamme tarkastella kokonaisuutta kriittisesti, täytyy olla tietoinen yksityiskohtien runsaudesta. Tämä koskee tutkimukseni lisäksi muita tutkimuksia, keskuudessamme olevia lukuisia muita yleiskuvia, ajankohtaisia tapahtumia ja yhteiskunnallista keskustelua. Menneisyyden tutkiminen avaa silmät myös nykyisyyden ymmärtämiselle.

KM Tiina Harjumaa kulttuurihistorian alaan kuuluva väitöskirja ”Menetetty ja läsnä oleva Petsamo. Menneisyyden tulkitseminen ja historian rakentuminen petsamolaisessa muistiyhteisössä” tarkastettiin Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisessä tiedekunnassa 11.12.2021. Vastaväittäjänä toimi akatemiaturkija, dosentti Kaisa Vehkalampi (Jyväskylän yliopisto) ja kustoksena professori Marja Tuominen (Lapin yliopisto).

Väitöskirja on luettavissa osoitteessa: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-337-295-5>.